

**Etymologické poznámky k sémantické změně
abstraktum → konkrétum některých verbálních substantiv
tvořených sufixem *-nije* ve staroslověněštině**

Helena Karlíková

Participia perfecti passivi:

psl. sufixy *-tь, -ta, -to, -nъ, -na, -no*, resp. *-enъ, -ena, -eno*

Verbální substantiva:

psl. sufixy **-n-bje, *-t-bje* > stsl. *-NHK, -THK*

V případě, že došlo k významovému posunu abstraktum → konkrétum, lze pojmenovat několik směrů, kterým se tato změna mohla ubírat. Substantivum pak vyjadřuje nikoli události, ale okolnosti asociované s významem verbálního kmene. Vyjadřuje tedy např.:

a) výsledek události: např. *OD ĚĀNHK* ‘oblékání’ (1x Slepč) v duchu děje slovesa *OD ĚĀTH* ‘odívat, oblékat’ a konkrétní význam ‘oděv, šat; pokrývka; přehoz; závoj’; *MĚŠENHK, BĚMĚŠENHK* ‘těsto’ k *MĚŠHTH* ‘mísit, smíchávat’, *BĚMĚŠATH* ‘mísit, hníst’ (1x VencNik); *ŽĀĀNHK* ‘stavení, budova’ a ‘stvoření, tvor, tvorstvo’ k *ŽĀĀTH* ‘stavět’ a ‘tvořit’;

b) původce děje: např. *OBĀĀĀNHK* ‘vláda’ (vedle původního významu ‘ovládání’) k *OBĀĀĀTH* ‘ovládat, vládnout, panovat’; *OBĀŠEBĀNHK* ‘společenství’ (1x Bes) k *OBĀŠEBATH (CA)* ‘účastnit se, podílet se’;

c) objekt děje: např. *BĚSPHTNHK* ‘chovný dobytek, chov’ (1x Supr) k *BĚSPHTATH* ‘vyživit, vychovat’;

d) prostředek děje: např. *KPĚMĀNHK* ‘pokrm, potrava’ ke *KPĚMHTH* ‘krmit, živit, sytit’; *NPĀOKNHK* ‘nápoj’ k *NPĀOHTH* ‘napojit, dát pít; zavlažit, zalít’; *PHTĚNHK* ‘potrava, píče’ k *PHTĚTH* ‘sytit, živit’; *OBĀŽĀNHK* ‘páska, stuha’ (1x Supr) k *OBĀŽATH* ‘obvázat, uvázat; svázat, spoutat’; *CTĪPĀNHK*, csl. *CTĪPĀENHK* (Miklosich 1862–1865:901) ‘krok; chůze’ k *CTĪPHTH* ‘šlápnout’, *CTĪPĀTH* ‘stoupat, kráčet’;

e) vlastnost vyplývající z děje: např. *ΚΥΧΕΝΗΚ* ‘domýšlivost, pýcha’ ke *ΚΥΧΗΤΗ ΣΑ* ‘chlubit se, napařovat se’; *ΟΒΕΔΑΝΗΚ* (1x Nom), *ΟΒΕΔΕΝΗΚ* (1x Ostr) ‘obžerství’ k *ΟΒΕΔΑΤΗ* ‘obědvat’; *ΠΗΘΗΝΗΚ* ‘opilost’ (1x Gl) k *ΠΗΤΗ* ‘pít’;

f) psychosomatické stavy: např. *ΒΕΣΟΒΑΝΗΚ*, *ΒΛΕΒΕΨΕΝΗΚ* ‘zběsilost, zuřivost, posedlost’ k *ΒΕΣΗΤΗ ΣΑ* ‘běsnit, šíleně zuřit’, *ΒΛΕΒΕΨΑΤΗ* ‘uvádět v zběsilost’; *ΝΕΓΟΔΟΒΑΝΗΚ* ‘nevole, rozhořčení’ k *ΝΕΓΟΔΟΒΑΤΗ* ‘rozhorlovat se, zlobit se, být nespokojen’; *ΣΚΡΥΒΕΤΗΝΗΚ* ‘žal, zármutek’ ke *ΣΚΡΥΒΕΤΗ* ‘trápit se, soužít se, být zarmoucen’;

g) názvy smyslů: např. *ΟΒΟΝΙΘΗΝΗΚ* ‘čich’ (1x Bes) k *ΟΒΟΝΙΘΤΗ* ‘ucítit vůni, přivonět, očichat’; *ΒΗΔΕΤΗΝΗΚ* ‘zrak’ (ale též ‘vidění, podívaná; schopnost vidět; podoba, vzhled’) k *ΒΗΔΕΤΗ* ‘vidět’; *ΚΑΣΑΝΗΚ* ‘hmat’ ke *ΚΑΣΑΤΗ ΣΑ* ‘dotýkat se; týkat se’;

h) místo: např. *ΒΛΑΪΖΕΝΗΚ* ‘vstup, vchod’ (Bes) k *ΒΛΑΪΣΤΗ* ‘vstoupit, vejít’; *ΒΛΣΧΟΖΔΕΝΗΚ* ‘výstup, vstup; vycházení’ k *ΒΛΣΧΟΔΗΤΗ* ‘vycházet (nahoru), vystupovat’;

i) pojmy z křesťanské terminologie: např. *ΒΛΣΤΑΒΛΕΤΗΝΗΚ* ‘vzkříšení’ k *ΒΛΣΤΑΒΛΑΤΗ* ‘stavět, strojit; křísit’; *ΜΗΛΟΒΑΝΗΚ* ‘milosrdenství’ k *ΜΗΛΟΒΑΤΗ* ‘mít slitování, být milostiv; milovat’; *ΚΑΖΑΝΗΚ* ‘poučování/poučení, napomínání, napomenutí’, ale i ‘kázání, praedicatio’ (Bes) k *ΚΑΖΑΤΗ* ‘ukazovat; poučovat; přikazovat; (v Bes) kázat, hlásat’, *ΣΥΚΑΖΑΝΗΚ* ‘homilie’ k *ΣΥΚΑΖΑΤΗ* ‘vyložit, vysvětlit; sdělit; zvěstovat; poučit aj.’.

1) Stsl. substantivum *ΛΔΘΗΝΗΚ* ‘záloha, nástrahy’ (2x Supr, 1x Bes; srov. např. *ΣΥΒΡΑΤΗ...ΡΔΒΥ ΝΔ ΛΔΘΗΝΗΚ ΣΥΒΑΤΔΔΓΟ ΜΖΖΔ επί τὸ ἐνέδραν θεῖναι* – Supr 514, 27) ← *ΛΔΘΤΗ* ‘číhat’;

ie. **lā(i)*- < **leH₂*- ‘být skryt’ > ř. (homér.) *λήθω* ‘jsem skryt, nepozorován’, *λανθάνω* téhož významu a v lat. *latēre* ‘být skryt’;

psl. **lakati* > stč. *lákati* ‘činit nástrahy; vábit’, č. *lákat* ‘vábit’, hl. *lakaé* ‘číhat’, dl. *lakaś* tv. a ‘vyčkávat’.

2) Stsl. *ΣΡΥΒΑΝΗΚ* ‘polévka, šlichta’ (*ἸΚΟ ΜΝΟΓΑ ΛΕΤΑ ΣΥΤΒΟΡΗ ΣΡΥΒΑΝΗΚ ΤΥΚΜΟ ΠΡΗΚΜΑ· Η ΣΕ ΣΥ ΦΥΜΗΙΤΟΣΥΝΗΜΥ ΠΕΠΕΛΟΜΥ ΡΑΣΤΒΑΡΕΪΨΕ ΤΗ ΤΑΚΟ ἸΔΕΪΨΕ τροφήν μόνον ἄρτον λαμβάνων* – Supr 297, 13);

psl. **serbati* > sln. *srébati*, slk. *strebat'*, stč. *střěbati*, č. (*v*)*střebati*, hl. *srěbać*, dl. *srěbaś*, p. dial. *strzebać*, str. *cepeбamu* aj.;

psl. **sъrbati* > b. *сърбам*, mk. dial. *срба*, p. dial. *siorbać*, r. dial. *сърбать* aj., vše s významem 'vtahovat do sebe, srkat, hlasitě polykat apod.' a dalšími významy přenesenými;

lit. *srėbti*, lot. *strėbt* 'srkat', lat. *sorbēre* 'srkat, vtahovat do sebe', het. *šarāpi* 'srká';

význ. vývoj: 'srkání' → 'to, co se srká' → 'tekutina, polévka';

srov. stč. *srbenie* 'srkání' (1x SlovKlem), *střěbánie* 'srkání, požívání po doušcích řídký (tekutý) pokrm (tj. takové konzistence, že se dá vsrkávat)'.

3) Stsl. **КОВАНИКЪ** (← *КОВАТИ* 'kovat') 1x Bes: *ИЛИ ЖТ<Ъ>НОУДАЪ БЛHЦДАННHЪ КОВАНИЮ НЕ ИМОУТЪ* (Bes 10, 45 аβ 9) – pravděpodobný význam: '(země, které) nemají třpytivý kov, tj. peníze', tzn. jde o země chudé, bez peněz, proto se v nich nemohou vyskytovat ani penězoměnci;

ДА ИЛИ ТОГО ВЪ ННХЪ ЗНАМЕННHЪ НѢСТЪ (Bes 10, 45 аβ 6–8);

ptc. pf. pass. *КОВАНАЪ* 'tepaný (tedy opracovaný)': *ПОИТЕ... ВЪ ТРЖБАХЪ КОВАНАДАХЪ* (Ps 97,6 Sin); psl. **kovati* 'kladivem opracovávat kov', 'bít, tlouci, klepat', též 'razit mince' (v mk., srb., charv., sln., stč., slk. st., p.) < ie. **keH₂u-* 'bít, tlouci' ('bít' → 'bít kladivem (do kovu)' → 'kovat').

Literatura:

Beekes, R. 2010: *Etymological Dictionary of Greek*. With the assistance by Lucien van Beek, 1–2. Leiden–Boston: Brill.

Derksen, R. 2008: *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden–Boston: Brill.

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* 1–14. Praha: Academia 1989–2008. 15–18– Brno: Tribun EU 2010–2016–.

ESSČ: *Elektronický slovník staré češtiny*, přístupný na adrese <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

ESSJ: *Этимологический словарь славянских языков. Праoslavянский лексический фонд*. Москва: Наука 1974–.

Karlíková, H. 1994: K významu stsl. substantiva *kovanije*. *Slavia* 63, 177–179.

Machek, V. 1968: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia.

Miklosich, F. 1886: *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien: Wilhelm Braumüller.

Miklosich, F. 1862–1865: *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Wien: Wilhelm Braumüller.

Osthoff, H. 1895: Griechische und lateinische Wortdeutungen. *Indogermanische Forschungen* 5, 275–324.

Sedláček, J. V. 1900: *Výklad posvátných žalmů, obsahující překlad z lat. Vulgaty i z původního znění a úplný výklad Žaltáře*, 1. Praha: Knížecí arcib. knihtiskárny.

SJS: *Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*, 1–4. Praha: Academia 1966–1997. 5: *Addenda et corrigenda*. Praha: Academia 2010–2016.

Sławski, F. 1974: *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*. Sławski, F. (red.). *Słownik prasłowiański* 1. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład narodowy imienia Ossolińskich.

Vaillant, A. 1950: *Grammaire comparée des langues slaves*, 1. Paris: IAC.